

kakav imamo u ovom izdanju doista omogućuje nov pristup staroslaven-
skoj leksici sa sasvim novoga, zapravo neistraženoga gledišta. Ali, za
istraživača jednako su važne i one riječi koje su bile u obje književne
(ili prevodilačke) škole identične; broj riječi koje u prijevodu homilije
imaju stalne sinonime razmjerno je vrlo velik, a u cjelovitom popisu
saznali bismo kakav je njihov položaj u cjelokupnom rječniku. Izostav-
ljene su grčke riječi koje nisu prevedene, premda bi i neprevedene grčke
riječi dale naslutiti određenu logiku i određeni sustav (kao što se to
dade naslutiti i iz doslovnog prevođenja). Dakako, i ovaj nedostatak kao
i drugo što po mom sudu nije najsretnije urađeno, a ovdje izneseno kao
primjedba, vidljivo je upravo zato što imamo pred sobom uzornu radnju
na kojoj se onda i sitni nedostaci vide. A upravo ovaj diferencijalni
rječnik za leksikologiju je dragocjeno upozorenje, nešto što se u odre-
đenom smislu može smatrati dometom i sažetkom ovoga vrijednog izda-
nja. A kad bi knjiga o kojoj je ovdje riječ bila izdanje jednoga nepo-
znata teksta, bilo bi to mnogo, i za njom bi trebalo posegnuti. A knjiga
Dore Ivanove-Mirčeve za paleoslavistiku znači mnogo više.

Josip Tandarić

Ю. К. БЕГУНОВ, Козма Пресвитер в славянских литера-
турах. Издательство Болгарской академии наук (под редакцией акад.
АН СССР Д. С. Лихачева и акад. БАН П. Н. Динеева), София 1973, стр.
559.

Bugarska akademija nauka zajedno sa AN SSSR (IRLI — Puškinski
Dom) izdale su veoma vrijednu monografiju koja obrađuje stvaralaštvo
jednoga od najranijih slovenskih književnika — Kozme Prezvitiera. Мо-
нографія садржи омашну студију о дјелу Козмину на 284 странице (увод
и пет поглавља од којих по реду свако обрађује по једно од питања
као што су: историја откривања и издавања *Бесѣды на нововившию са еписк
Борзиною* Kozme Prezvitiera, književna sudbina Kozmine *Besjede* u Ru-
siji, književna sudbina Kozmine *Besjede* na Balkanu, историја текста
Besjede Kozmine, vrijeme i mjesto nastanka *Besjede* i на крају оцена
Kozme Prezvitiera као književника и propovjedника (govornika). Студија
је попраћена потпуним текстом *Besjede* и 23 одломка и компилације који
су се нашли у саставу појединих зборника а који припадају Бугарима,
Русима и Србима. Тај дио монографије добива посебну вредност због
археографског прегледа рукописа који садрже пуни текст Kozmine *Besjede*
(на 44 странице). Као прилог студији и текстовима додати су индекси: имена,
налова споменика писмености, шифара искоришћених рукописа, библијских
текстова које Козма наводи у својој »*Besjedi*«, popis crteža i shema,
popis abrevijatura.

Već sam naslov monografije uslovio je i njen obim koji, s obzirom
na format knjige (velika osmina), predstavlja dužni adekvat istraživa-
njima najstarijih vremena slovenske pismenosti i umjetnosti riječi. Pred
nama nije nipošto slučaj nastojanja da se kvantitetom strana nadomjesti

vrijednost sadržaja: monografija J. K. Begunova sadrži mnogo vrijednih zapažanja i, tako reći, sumira dosadašnja istraživanja vezana za djelo Kozme Prezvitara koje je prvi put objavljeno u Zagrebu, u glasilu JAZU (u 4. knjizi »Arkiva« za 1857).

Međutim J. K. Begunov ne nudi čitaocu samo zbir rezultata do kojih su došli istraživači koji su se prije njega bavili temom Kozme Prezvitara. Onima koji nastave da istražuju dalje ovako izdana monografija uvelike će olakšati rad, jer će imati skupljene u jednom djelu rezultate tekstoloških proučavanja Kozmine *Besjede* u kojima se vidi (kao što i sam naslov govori) sudbina toga djela koje je kroz niz vjekova nalazilo odraza u kasnijim književnim ostvarenjima kako Bugara, tako i Rusa i Srba; zato i imaju osobitu vrijednost priloženi tekstovi ne samo *Besjede* nego i pojedinih odlomaka njenih kompilacija. Zasluga je autorova što je mnoge od tih kompilacija on prvi uveo u naučnu upotrebu (njih sedam od dvadeset), budući da su prvi put ovdje i objavljene. Treba napomenuti i to da je J. K. Begunov od 25 danas poznatih potpunih prepisa (kopija) *Besjede* 13 otkrio sâm. Razumije se, uz navedene tekstove autor monografije donosi i varijante (navodeći ih ispod teksta i ukazujući na njihovo porijeklo — šifrom). Ono što nećemo naći kod Begunovljevih prethodnika (M. G. Popruženka, A. Vaillanta, I. Gagova i dr.) to je iscrpan istorijat *Besjede* — studija o vremenu i mjestu njena nastanka kao i pregled izvora i književno-istorijske njene osnove.

Najobimnije je svakako prvo poglavlje (str. 19—118) u kojem je prosljeđena sudbina *Besjede* u nizu spomenika stare ruske pismenosti i književnosti od XI—XVIII vijeka. Uzimajući u obzir snažan uticaj starocrkvenoslovenske književnosti na rusku književnost koji se počeo ispoljavati veoma rano, J. K. Begunov smatra da su prepisi *Besjede* mogli dospjeti u Kijevsku Rusiju još za Svjatoslava Igoreviča (X v.). Ukoliko to nisu učinili Svjatoslavljevi vojnici koji su ratovali u Bugarskoj, mogli su to učiniti i članovi svite kijevskog mitropolita ili pak poslanici bugarskog cara Romana-Simeona. Razvijajući tu hipotezu, Begunov dopušta da se jedan od tih prepisa nalazio u Rostovskoj eparhiji odakle je mogao stići 1491. u Novgorod na traženje arhiepiskopa novgorodskoga Genadija da se ondje prepíše (to bi, po Begunovu, bio prepis K). Pojave jeresi u Rusiji u pojedinim epohama ruske istorije postavljale su na dnevni red i aktualnost Kozmine *Besjede* pa se ona tako i pojavljivala različito modificirana prema potrebama mjesta i vremena. Dakle, ne samo jezička bliskost toga starocrkvenoslavenskoga spomenika književnosti sa spomenicima staroruske književnosti, nego i njegov sadržaj učinili su da *Besjeda* stekne toliku popularnost na ruskoj zemlji. Na taj je način J. K. Begunov uvjerljivo dokazao da su neosnovani zaključci M. G. Popruženka prema kojima književna istorija *Besjede* počinje istom od XV v. jer, navodno, nisu sačuvani prepisi stariji od XV v.

Govoreći u II poglavlju o književnoj sudbini *Besjede* kod Južnih Slavena i kritikujući stavove Popruženka, autor objašnjava zašto nam se nisu sačuvali raniji prepisi *Besjede* i ta se tumačenja mogu prihvatiti kao opravdana. To više argumentacija postaje snažnija na pozadini

činjenice da je u XI v. nastala kompilacija iz *Besjede* koja se pojavila u Bugarskoj kao odbrana pravoslavlja od jeresi monaha-bogumila Teodora Siciliskoga koji je kritikovao hrišćanski sakrament braka. Ta je kompilacija ubrzo nakon njena nastanka ušla u sastav crkveno-kanonskog zbornika, rasprostranjenoga u Bugarskoj i u Rusiji (u XI—XIV v.) a ušla je i u sastav tzv. *Bugarske krmčije* kao i dviju ruskih krmčija (*Ustjuške* i *Kiprijanove*). I u Srbiji XIII v. nastala je kompilacija iz *Besjede*, također usmjerena protiv domaćih bogumila. Navodeći ostale bugarske i srpske kompilacije iz Kozmine *Besjede* kao i pojedine odlomke koji su ušli u djela čak južnoslovenskih prosvjetitelja, autor se — po našem mišljenju — nije detaljnije zaustavio na XIV v. u Bugarskoj gdje je bogumilstvo dobro cvjetalo, a ni u Dušanovoj Srbiji (što uostalom potvrđuju paragrafi *Zakonika*) nije nedostajalo jeretika, bez obzira na to hoćemo li ih zvati »bogumilima«, »adamitima« ili kako bilo drugačije. Stoga je aktualizacija Kozmine »Besjede« i tu mogla biti opravdana. S druge strane, treba istaknuti kao pozitivan momenat upravo činjenicu da se autor nije htio upuštati u bilo kakva nagađanja, ma kako ona bila opravdana, budući da nije imao pri ruci nijednoga prepisa iz toga vremena (XIV v.). U svakom slučaju J. K. Begunov uvjerljivo je pokazao da je golema popularnost *Besjede* — što potvrđuju i brojni prepisi kao i kompilacije i odlomci njeni u pojedinim kasnijim djelima — rezultat ne samo književne snage Kozme Prezvitara, nego i dokaz neprekidne borbe koju je službena crkva vodila protiv jeretika. Zanimanje za *Besjedu* u toj borbi moglo je biti obostrano, jer su jeretici u djelu Kozme Prezvitara nalazili detaljno izložene osnove bogumilskoga učenja, a pristalice ortodoksnoga pravoslavlja — metode raskrinkavanja jeretika, kao što su i hrišćanski prosvjetitelji (Gavrilo Stefanović Venclović) iz Kozmina djela crpli za sebe duhovite misli za raskrinkavanje kaluđera, koji su bili samo formalno, nedostojnih svoga položaja u društvu.

III poglavlje posvećeno je tekstološkoj analizi *Besjede*, njenih kompilacija i odlomaka. Analizirajući potanko svaku kompilaciju i odlomak, J. K. Begunov se služi metodom koja zaslužuje posebnu pažnju: on analizira odlomak, koji pripada Kozmi, u njegovu kompleksnom cjelovitom vidu — u sastavu nekoga zbornika sa stalnim ili promjenljivim sadržajem. Na osnovu tekstološke analize autor utvrđuje vrijeme i prilike u kojima je preuzet iz *Besjede* dati odlomak te ujedno određuje i uzrok njegovoga preuzimanja. Tako nam daje i odgovor zašto je i kako staroslovensko djelo nastavilo da živi u kasnijem vremenu, u novim uslovima. Pri tom je Begunov racionalizirao do maksimuma svoje pozivanje na druge autore: on nas u bilješkama samo upućuje na izvore pa je tako izbjegao prepričavanje tuđih mišljenja. Posebnu pažnju zaslužuje onaj dio u poglavlju u kojem je data dragocjena građa za rekonstrukciju originala *Besjede* koji nije stigao do nas. Analiza potpunih prepisa *Besjede* popraćena je i analizom »konvoja« (termin D. S. Lihačova za tekstove s kojima se zajedno nalazi u raznim zbornicima određeni književni rukopisni tekst koji nas zanima). Na taj način postaje jasniji odnos čitalaca kao i prepisivača prema *Besjedi* u XV—XVI. v.

Četvrto poglavlje zapravo je suma cjelokupne literature o Kozmi. Pet gledišta o mjestu i vremenu nastanka *Besjede* upoređena su na osnovu prostudiranih argumenata (među ostalim i na osnovu Begunovljeve tekstološke analize) postavljeni su određeni zaključci. Autoru je pošlo za rukom da tačnije odredi vrijeme nastanka djela (januar 969. — januar 970.). Djelo je napisano u Istočnoj Bugarskoj, po svoj prilici u Preslavu gdje je Kozma bio episkop. Begunov je također upozorio i na moguće izvore za što mu je poslužila najnovija bugarska i druga literatura iz istorije Bugarske u X vijeku. Autor je usput iznio i nekoliko novih pogleda: o uzajamnom odnosu Kozme Prezvitara i Jovana Egzarha, Kozme i Jovana Rilskoga, a isto tako na nov način riješio je pitanje apokrifâ kao izvora *Besjede*. Pogledi E. Georgijeva podvrgnuti su skrupuloznoj i potpunoj analizi (nije pošteđen ni jedan argumenat Georgijeva).

Iako manje po obimu, V poglavlje zaslužuje ne manju našu pažnju jer se u njemu raspravlja o Kozmi Prezviteru kao književniku. Već sam naslov djela određuje ga u pogledu žanra: *Besjeda* je *govorničko-praktička homilija*. Svojevremeno su A. Vaillant i M. G. Popruženko pokušali dati sud o Kozmi Prezviteru kao književniku. J. K. Begunov nije krenuo po utrvenom putu, već se, prije bi se moglo reći, protivio pogledima i jednog i drugog autora. Imajući na umu prirodu žanra *Besjede*, Begunov ističe sličnost Kozme i Konstantina Preslavskoga što prije njega nitko nije zapažao. Samo kompoziciju *Besjede* Begunov određuje kao *trijadu* i takvoj definiciji nipošto se ne protivi shvatanje autora o *Besjedi* kao slobodnoj kompoziciji djela (zapravo se ima u vidu kompozicijska podjela na stavove njegova glavnoga dijela). Kozmin stil Begunov određuje kao *satiričko-raskrinkavajući* (сатирически-изобличительное) i u tom se pridržava tradicionalnoga shvatanja, ali se u objašnjavanju te definicije Kozmina stila ne pridržava tradicionalnih argumenata, nego nalazi nove primjere i upozorava: a) da je Kozma bio vrstan u svim osnovnim vještinama govorništva i b) da su to, po svoj prilici, bile metode Preslavske škole. Autor, svakako, ima u vidu govorničku vještinu koja se razvijala na slovenskom tlu oplemenjena vizantijskom tradicijom. Dublje i konkretnije proučavanje izražajnih sredstava (figura i tropa) predstavnika te škole, kako veli J. K. Begunov, zahtijeva nove napore onih koji se bave pitanjima staroslovenskoga književnog naslijeđa. Tako se još jednom i u ovoj knjizi aktualizira potreba da se kod naučnoga podmlatka razvije smisao za stilističku analizu staroslovenskih spomenika književnosti, jer je zaista vrijeme da se uobičajena praksa »prostoga računovodstva« i statističkog inventarisanja konjugacijskih i deklinacijskih oblika upotpuni i estetskom analizom te da se tako sagledaju neotkrivene vrijednosti najstarijih djela slovenskoga književnoga stvaralaštva. Pozitivna strana ovoga dijela monografije J. K. Begunova ne iscrpljuje se, međutim, samo u pokušajima da skrene pažnju na retoričke i poetičke probleme. Nadovezujući svoja istraživanja na već postignute rezultate i iskustva drugih autora koji su se zainteresovali pitanjima stilistike srednjovjekovnih slovenskih autora (E. Hercigonja, A. Lăgreid, M. Mulić, Đ. Trifunović i osobito D. S. Lihačov). J. K. Begunov

i sâm je pokušao dati stilsku analizu *Besjede* te tako aktualizirati i njenu estetsku stranu, približiti je današnjem čitaocu kojega ne moraju zanimati bogoslovska pitanja zbog kojih je djelo prvenstveno i napisano.

Kako kod nas još uvijek ne prestaje diskusija o bogumilstvu (što dokazuju i nova djela: Dragojlović, *Bogumilstvo na Balkanu i u Maloj Aziji I. Bogomilski rodonačalnici*. SANU, Beograd 1974, F. Šanjek, *Bosansko-humski (hercegovački) krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1975, J. Šidak, *Studije o »Crkvi bosanskoj« i bogumilstvu*. Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1975), monografija J. K. Begunova znači ozbiljan prilog razbistravanju pitanja bogumilstva na Balkanu kao i prilog slavističkoj nauci uopšte pa će je s velikim zanimanjem čitati i filolozi i istoričari koje zanima kulturna istorija Slovena u srednjem vijeku.

Malik Mulić

NATALINO RADOVICH, *Analisi insiemistica del lessico slavo-ecclesiastico antico*. Archivio elettronico del lessico paleoslavo, 1. Istituto di filologia slava. Università di Padova, 1974, str. XXIX — 213.

Autor ove knjige priredio je nekoliko uspješnih priručnika za studij slavenske filologije. Posebno su vrijedni: *Glossario morfematico dello slavo ecclesiastico antico*. Enchiridion 1, Ed. Cymba (Napulj 1971, str. 64) i na sasvim specifičan način zamišljen priručnik poredbene slavenske gramatike (*Profilo di linguistica slava*) u tri dijela: 1. *Grammatica comparativa delle lingue slave*, 2. *Cartine*, 3. *Testi*. Ed. Cymba (Napulj 1969). Osobito je zanimljiv drugi dio koji se sastoji od 125 karata, neke vrste lingvistički slavistički atlas, na kome su kartografski obrađene osobine pojedinih slavenskih jezika, dakako — zbog ograničenja opsega i namjene djela — onako kako se osobine odražavaju u slavenskim književnim jezicima.

Knjiga na koju ovdje želimo upozoriti drugačije je prirode. To je, koliko mi je poznato, prva primjena strojne obrade na građu staroslavenskog rječnika. O razlozima zbog kojih je osnovan Archivio elettronico del lessico paleoslavo (AELP) govori autor u uvodu knjige. »Prvenstveni cilj zbog kojeg je zamišljen AELP jest olakšanje istraživanja u historijskoj slavenskoj leksikologiji i pomoć pri rješavanju onih problema staroslavenske tekstualne kritike koji predstavljaju leksikološki vid, na taj način da se učenjacima stavi na raspolaganje dopunski instrument, ali u usporedbi s tradicionalnim leksikološkim popisima, gipkiji i podatniji od njih« (str. II). U program AELP-a ulazi: 1. cjelina staroslavenskih rukopisa, 2. rukopisi nacionalnih redakcija koji se općenito smatraju apografima tekstova nastalih u doba sv. Ćirila i Metoda i njihovih učenika, 3. neka najznačajnija izvorna djela crkvenoslavenske književnosti od XI. do XVII. st.